

İslam, Adalet ve Refah Partisi Üzerine

AHMET ARSLAN*

Adalet Kavramı

Adalet, önemlidir. Adalet kavramı Platon'dan Rawls'a kadar birçok siyaset filozofunun temel kavramı olmuştur. Platon'un ünlü kitabı **Devlet**'in ele aldığı temel kavram, adalet kavramıdır. Rawls'n yayınladığı günden bu yana Batı'da önemli tartışmalara neden olmuş olan ünlü kitabının adı da **Bir Adalet Teorisi**'dir.

Adalet kavramı veya değeri siyaset için neden en önemli bir kavramdır? Çünkü toplumu üzerine oturabileceğimiz adaletten daha önemli, daha değerli, daha **işe yarar** bir kavram yoktur. Toplum halinde yaşamının insan yaşamı için zorunlu olduğuna şüphe yoktur. Bu yaşamın **mümkün olması** için insanlar arasında bazı kuralların tesis edilmesine ve bu kuralları uygulayacak zorlama gücüne sahip bir kurumun varlığına ihtiyaç olduğu da şüphesizdir. Toplumun varlığını mümkün kılacak bu kurallara, insanların birbirlerine karşı hak ve ödevlerini belirleyen **hukuk düzeni** adını verebiliriz. Ancak hukuk düzeninin var olması ve işleyebilmesi için egemen bir güce ihtiyaç olduğunu da biliyoruz. Bu güç veya kurum da **devlettir**.

Devletin veya egemen gücün, kuralların üstünde olduğu ve kurallara uymadığı veya koyduğu kurallarla kendini bağlamadığı bir toplum düzeninin uzun ömürlü olmayacağı şüphesizdir. Çünkü kendisi koyduğu kurallara uymayan bir egemen veya devlet, yönettiği insanların o kurallara uymasını veya onların ruhunda, vicdanında bu kurallara karşı gerçek bir itaatin veya saygının meydana gelmesini bekleyemez. Tarihte örnekleri görülen bu durum ve bu durumu yaşayan **insanlık tecrübesi**, sonunda devleti veya egemeni kendisini de sözkonusu kurallara uyması gereken bir varlık haline dönüştürmeyi başarmıştır. İnsanlar uzun sına ve denemelerden, tecrübelerden sonra devletin **hukukun kaynağı** değil, onun gerçekleştirilmesinin **aracı** olması gerektiğini görmüşlerdi. Böylece devleti hukuk kurallarına uymaya zorlayan **anayasalara** ulaşılmıştır.

Öte yandan hukukun kendisinin veya hukuku teşkil eden kuralların, bu hukukun veya kuralların temelinde bulunması gereken bir zeminden kaynaklanması gerektiği aşikardır. Bu zemin insanın bu dünyadaki hayatının, ilgi ve ihtiyaçlarının **empirik zemini** olabilir; bu ilgi ve ihtiyaçlarının rasyonel bir şekilde kavranmasından ve kavramlaştırılmasından doğacak **rasyonel zemin** olabilir; bu rasyonel zemini daha bir üst plandan temellendirecek,

* Prof. Dr. Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Başkanı

teyit edecek, teminat altına alacak **ilahi bir irade zemini** olabilir. Bunlardan hangisi olursa olsun hukuku, kelimenin kendisinden türediği haklar kavramı ile -hukuk, haklar demektir- ilişkiye sokmak zorunda olduğumuz da aşikardır. Bu bakış açısından haklar, toplum halinde yaşayan insanların, hayatlarının korunması, ilgi ve ihtiyaçlarının, menfaatlerinin karşılanması için sahip olmaları gereken **iyilikler** olarak tanımlanabilirler.

Haklar denen bu iyiliklerin veya iyilerin birlikte var olmaları ve birbirleriyle uyumlu bir şekilde korunabilmeleri için ihtiyacımız olan temel kavram ise adalettir.

Belki burada **yasa, hukuk ve adalet** kavramları arasında kısa bir karşılaştırma yapmamız yararlı olacaktır. Yasalarla hukuk arasında, verilmiş olan bir toplumun kendisine göre yaşadığı, bu toplumun üyelerinin aralarındaki ilişkileri düzenleyen ve yönetilenlerle yöneticilerin kendilerine uymak durumunda olduğu normlar, kurallar olmaları bakımından benzerlik olduğu aşikardır. Ancak yasaların belli bir toplumda egemen olan ve yasa koyma yetkisine sahip olan kurum tarafından konulan, bu aynı toplumun içinde zaman içinde değişebilir ve belki de değişmesi gereken kurallar olmasına karşılık; hukukun bu değişken yasaların kendisine göre değerlendirilmesi mümkün olan, hatta gereken, **değişmez insan ilgi ve ihtiyaçlarının**, bu ilgi ve ihtiyaçların doğduğu **insani iyiliklerin** varlık alanına işaret edilmesi doğru ve gereklidir. Bu ayrıma dayanılarak birinciye salt yasalar toplamı olarak **pozitif hukuk**, ikinciye ise bu yasaların kendisinden kaynaklanması gereken evrensel insani ilgi ve ihtiyaçların, çıkarların, bunların uygun ifadesi olarak hakların toplamı olmak bakımından **doğal hukuk** dendiğini biliyoruz. Adalet gelince o da insanların insanlar olarak sahip oldukları veya olmaları gereken bu hakların da gerisinde veya temelinde bulunan ve bu hakların birbirleriyle uyum içinde olmasını mümkün kılan **formel, rasyonel doğru ölçü** kavramı olarak tanımlanması uygun olacaktır.

Adalet Kavramının Analizi

Adalet kavramını biraz daha yakından

analiz edelim: Adalet kavramının analizinde karşımıza şu önemli alt kavramlar çıkmaktadır: Önce, kavramın batı dillerindeki karşılıklarında (justice) var olan önemli bir alt kavram **doğruluk** (justesse). Adil bir toplum düzeninden söz edebileceğimiz gibi adil bir insandan da bahsedebiliriz. O halde adalet, hem **ideal bir toplumsal değer**, hem de **kişisel bir erdemdir**. Adil insan, adil bir rejim esas olarak "doğru" (juste) bir insan, doğru bir rejimdir. Doğruluk, aynı zamanda bilimsel ve ahlaksal bir kavramdır. Bilimde doğruluk bilimsel bir önermenin konusuna uygunluğu, onu doğru olarak yansıtması olarak tanımlanabilir. Ahlakta ve siyasette doğruluk ise iyi olan, yani konusu olan toplumsal-siyasal insanın toplumsal-siyasal ilgi ve ihtiyaçlarına uygun düşen **başarılı çözümdür**. Bu uygunluk ve başarılı olma özelliklerini yerine getirmesi için söz konusu değer, yani adaletin, konusu olan varlığın, yani insan ilgi ve ihtiyaçlarının doğru bir şekilde kavranmasına dayanması gerektiği açıktır.

Adalet kavramında varlığını gözlemlediğimiz ikinci önemli bir alt kavram, **eşitlik**dir. Bizim adalet kelimesini kendisinden aldığımız Arapça'da adaletle aynı kökten türeyen bir başka kavram, muadelet, eşitlik, eşdeğerlilik anlamına gelir. O halde adalet, aşağıda daha ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız şekilde şu veya bu anlamda, bir eşitlik kavramını veya değerini göz önüne almak zorundadır.

Adalet kavramının bir başka alt kavramı, **hak** kavramıdır. Adalet, insanların başka insanlardan, özellikle devletten talep edecekleri ve tanınmasını isteyecekleri bir takım hakları olduğunu ve onların bu haklarının tanınması, gereklerinin yerine getirilmesini farz eder. Bizim hukuk kavramımızın Arapça hak kelimesinin çoğulu olan ve "haklar" anlamına gelen bir kelime olduğuna yukarıda işaret ettik. O halde adalet, insanların bir takım hakları olduğunu ve onlara bu hakların eşit olarak tanınmasının doğru olduğunu ima eder.

Nihayet belki daha iyi analiz edebilmek ve anlamını daha iyi açıklığa kavuşturabilmek için **adalet** kavramını **sevgi** kavramıyla karşı-

laştırmamız yerinde olacaktır. İnsanlar arasındaki ilişkilerin adalet yerine sevgi kavramı etrafında düzenlenmesi gerektiğini düşünen tezler vardır. Hatta bazılarına göre adalet, eksik bir sevgidir. Bazıları adaletin insani varlığın nesnelleştirilebilir görüntüleri ile ilgili olduğunu, insanlar arasındaki ilişkileri, değiştokuşları düzenlediğini, insanlar arasında bir haklar ve ödevler sistemini tesis ettiğini ve böylece bir toplumun varlık şartlarını ortaya koyduğunu; buna karşılık sevginin bir **toplum** değil bir **cemaat** yarattığını söylemektedirler. Yine bu görüşte olanlar buna ilaveten adaletin çoğu zaman **negatif** olan karakterini vurgulamakta, onun "Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma" ilkesinden, yani negatif bir ilkeden hareket etmesine karşılık; sevginin "Sana yapılmasını istediğin şeyi başkasına yap" ilkesine, yani **pozitif** bir ilkeye dayandığını hatırlatmaktadırlar. Bu görüşte olanlara göre, buna paralel olarak adalet insana "Başkasının hakkı olan şeyi ona ver" demesine karşılık, sevgi "Kendine ait olanı başkasına ver" diyen bir cömertlik ilkesidir.

Bu görüşün değerini burada tartışmak istemiyoruz. Ancak bu karşılaştırmadan çıkarmak istediğimiz bazı sonuçlar vardır: Bunlardan birincisi adaletin duygudan veya heyecandan değil, akıldan ve akılcı hesaptan, düşünüp taşınmadan kaynaklanan bir ilke olmasıdır. Gerçekten benim olan bir şeyi başkasına vermem, duygumun, heyecanımın, cömertliğimin sonucu ortaya çıkacak bir davranışımıdır. Ama bundan benim olan şeyi başkasına vermeyebileceğim, başkasına vermek zorunda olmadığım yönünde hesabım, akıl yürütmem de çıkar. Buna karşılık benim olan şeyi başkasından istemem hakkımdır ve bu hakkımın kaynağı ise duygum değil, akıldır, akılsal hesabımdır.

Sonra sevgi somuttur ve muayyen bir insan, şahıs üzerine yönelir. Bir şahsın, örneğin benim için özel olarak değerli olan oğlumun, karımın, kızımın, arkadaşımın mutluluğu için benim olan bir şeyi ona vermeyi ve bunun karşılığı olan şeyi ondan istememeyi arzu edebilirim. Ama akıl soyuttur ve genel-

dir. Benim için özel bir önemi ve değeri olmayan **tanımadığım insanların** haklarını teslim etmem gerektiğini ancak aklımla bulurum.

Sonra bu sevgi ile adalet arasında karşılaştırma yapanların ve sevgiyi adalete tercih edenlerin de kabul ettiği üzere, sevgi ancak cemaat tipinde duygusal toplumsal birlikleri teşkil etmek için işlevseldir. Ben sevdiğim insanlar, örneğin ailemin mensupları için karşılıksız, herhangi bir hesaba dayanmayan fedakarlık eylemlerinde bulunabilirim. Ancak tanımadığım insanlardan meydana gelen ve adına cemiyet denilen toplumsal varlığın meydana gelmesi ve barış ve huzur içinde yaşayabilmesi için sevgiden öte rasyonel ilkelere ihtiyacım olduğu açıktır. Bu ilke olsa olsa "Herkesin hakkı olan şeyi onlara vermek zorundasın" şeklinde formüle edilebilecek **evrensel, soyut, rasyonel, objektif** bir ilke olabilir.

O halde adalet duygusal olmaktan çok **akılsal**, somut olmaktan çok **soyut**, içerikli olmaktan çok **formal** bir ilkedir. Adalet kavramının içinde de yukarıda işaret ettiğimiz gibi hak, doğruluk, eşitlik alt kavramları vardır.

Adalet ve Eşitlik

Bu alt kavramlardan eşitlik kavramının adalet üzerine her tartışmada řu veya bu biçimde ortaya çıktığını görmekteyiz. Hatta bundan ötürü belki adalet terimi yerine onunla eş anlamlı olmak üzere eşitliği koyabiliriz. Adalet insanlar arasında eşitliği hedefleyen veya eşitliğe dayanan bir davranış ilkesidir. Ancak bunun için şüphesiz insanların řu veya bu bakımdan eşit olduklarının kabul edilmesi gerekir. Bu durumda adaleti basit olarak eşit insanlara eşit davranma ilkesi olarak soyut, kesin, rasyonel bir biçimde ifade edebiliriz.

Adalet üzerindeki ilk ciddi tartışmalar, tahmin edilebileceği gibi, insanların hangi bakımlardan eşit oldukları veya eşit olarak kabul edilmeleri gerektiği konusunda cerayan etmiştir. Daha Sofistlerle Platon arasındaki tartışmalarda bu konuda ilk farklı görüşlere rastlamaktayız. Sofistler insanların **doğa**

bakımından eşit olmalarına karşılık aralarında haksız, meşru olmayan **sosyal eşitsizlikler** bulunduğunu ileri sürerken, Platon bunun tersine insanların **doğa bakımından eşit olduklarını**, dolayısıyla siyasi iktidara katılma hakkı başta olmak üzere onlara **eşit sosyal ve ekonomik haklar** vermenin doğaya ayırıkını olduğunu savumaktaydı. Platon ve onun öğrencisi olan Aristoteles adaletle eşitlik arasındaki sıkı ilişkiyi kabul ederler. Yalnız onlar insanların doğa bakımından eşit olmadıkları için eşit haklardan yararlanamayacakları görüşünü ileri sürerler. Daha basit bir ifadeyle, bu her iki filozofa göre adalet **eşitlere eşit, eşit olmayanlara ise eşit olmayan bir şekilde davranmak** veya haklar tanımaktır. Eşit olmayanlara eşitmiş gibi davranmak, eşit olanlara eşit değilmiş gibi davranmak kadar adaletle ve eşitlik düşüncesine aykırıdır.

Aristoteles'ten bu yana temelde iki tür adaletin birbirinden ayırıldığı bilinmektedir. Bunlardan birincisi insanlar arasında mutlak eşitliği temele alan ve hakları buna göre eşit olarak dağıtan **aritmetik adalet**, diğeri insanların birbirlerinden liyakat, performans, değer farklılıklarını temele alarak onların haklarını buna göre oranlayan **geometrik adalettir**. Bunlardan birincisine **yöntem adaleti**, diğesine **dağıtım adaleti** de denmektedir. Yöntem adaleti, eşitlere eşit davranma, dağıtım adaleti ise eşit olmayanlara eşit olmayan bir şekilde davranma ilkesinden hareket eder. Ancak her iki halde de ilkenin temelde bir eşitlik ilkesi olduğu açıktır. Çünkü eşit olmayanlara eşit davranılmamasını kendisi bir eşitlikçi davranma biçimi olarak nitelendirilebilir.

Şüphesiz insanların doğa bakımından eşit olup olmadıkları çok tartışılmıştır. Burada doğadan kastedilen nedir? Sağlık mı, fizik güç mü, akıl veya kurnazlık mı? Bütün bunların doğal şeyler içinde zikredilebileceği açıktır. Peki adalet düşüncesinin temelinde olan eşitliği bunların hangisiyle tanımlayacağız? Sağlık bakımından zayıf olan akıl bakımından güçlü olabilir veya kurnazlık bakımından üstün olan fizik gücü bakımından zayıf olabilir; doğal

eşitlik veya eşitsizliği temele aldığımızda bunlardan hangisine dayanacağız? Veya onların hepsine birden mi dayanacağız? Bu takdirde herbirini diğeri ile eşitleştirmek için hangi ortak ölçüyü kullanacağız? Doğal eşitsizlikler oldukları söylenen şeyler daha ziyade sosyal eşitsizliklerin sonuçları değil midirler? Kötü beslenme, sağlıksız çevre şartları, sefalet gibi sosyal şartlar, doğal oldukları söylenen fiziksel güçsüzlük, zihinsel yetersizlik gibi şeyleri açıklayamaz mı? Kısacası doğal oldukları ileri sürülen eşitsizliklerin sosyal-hukuki eşitsizlikleri haklı çıkarma, meşrulaştırma imkanı olmasından çok, sosyal-hukuki eşitsizliklerin, kötü doğal şartları veya doğal eşitsizlikleri yarattığı söylenemez mi?

Hristiyanlık, Müslümanlık gibi büyük ilahi dinler eşitlik kavramına doğanın kendisinden daha başka bir kaynak bulmuşlardır. İnsanlar arasındaki eşitliğin kaynağı, bu dinlere göre, onların aynı Tanrı'nın yaratıkları olmalarında bulunur. İnsanlar, **Tanrı'nın yarattığı olmaları bakımından** eşittirler. Bu eşitlik de insanların gerek birbirlerine, gerekse Tanrı'nın kendisine karşı eşit bir takım haklar ve görevlere sahip olmalarına imkan verir. Bu eşitlik kavramı Hristiyanlıkta biraz daha duygusal bir zeminde ifade edilir. İnsanlar aynı babanın oğullarıdır ve dolayısıyla birbirleriyle kardeşlerdir. Müslümanlık ise bu konuda biraz daha az duygusaldır: İnsanlar, Tanrı'nın oğulları değil, kullarıdır ve insanlarla Tanrı arasındaki ilişki, bir ailenin üyeleriyle baba arasındaki ilişkiden çok bir yönetici ile tebaası arasındaki ilişkiye benzer.

Öte yandan gerek Hristiyanlık, gerekse Müslümanlık insanların doğa bakımından belli bir eşitsizliklerini kabul eder ve hatta bu eşitsizlikten kalkarak onlar arasında, bazı hak ve ödevlerin özneleri ve muhatapları olmaları bakımından bazı ayrımları ve eşitsizlikleri de makul görür. Ancak bu, dinlerde temel insan hakları ve ödevleri diyebileceğimiz haklar ve ödevler alanı bakımından insanların aynı haklar ve ödevlere sahip olduklarının vurgulanmasına engel değildir. Herkes yaşama hakkına sahiptir, herkes mülkiyet hakkına sahiptir,

vb.. Herkes namaz kılmak, oruç tutmak mecburiyetindedir vb. Tanrı'nın yasalarının muhatabı olmak bakımından siyahla beyaz, Arapla Acem, kadınla erkek, gençle yaşlı, yoksul ile zengin arasında bir fark yoktur. O halde tek tanrıcı dinlerde doğal farklılıkların, eşitsizliklerin mevcut ve bazı hukuki eşitsizliklere yol açması meşru ise de; hem bu eşitsizliklerin alanı **sınırlıdır**, hem de hukuki-sosyal eşitliğin kaynağı, **doğal olgular** değildir; bu doğal olguların kendilerini yaratan **tanrisal iradedir**.

Yeniçağların başlangıcından bu yana adalet üzerine olan tartışmalarda, kavramın temelini bir taraftan gitgide daha spirüalize edilmesine karşılık, öte taraftan herhangi bir yaratıcı Tanrı'nın iradesinden bağımsızlaştırılarak hümanize edildiğini görmekteyiz. Yani bir yandan Yunan dünyasında olduğu gibi adalet veya eşitlik kavramını insan doğası üzerinde temellendirmeye devam edenler, öte yandan bu doğayı gitgide doğal olmaktan uzaklaşan terimlerle tanımlamaktadırlar. Bu görüşte olanlara göre evet bir insan doğası vardır ancak bu, insanın fizik gücü, entellektüel kapasitesi, cinsiyeti gibi gerçekten veya dar anlamda doğal şeyler cinsinden bir doğa değildir. İnsan olmanın bütün insanların doğal olarak paylaştığı bir nitelik olması, insan olmanın ise en büyük bir iyilik, en büyük bir değer olması anlamında bir doğadır. Burada karşımıza yavaş yavaş insan haysiyeti, insan onuru kavramı çıkmaktadır.

Öte yandan bazılarının bu insan doğasını, insan haysiyetini Tanrı'nın insanı yaratımı kavramını koruyarak devam ettirmek istemelerine karşılık (örneğin Locke), başka bazıları bu kaynaktan bağımsız olarak da insanın haysiyetinden, değerinden, doğasından bahsedilebileceği görüşündedirler (örneğin Kant). Bu son görüşte olanlara göre insan insan olarak en yüce bir varlıktır. İnsan olmak, en büyük bir iyiliktir. İnsan olmanın insana verdiği bir takım haklar vardır.

Bütün bu gelişmeler sonucunda Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Fransız Devrimi İnsan Hakları Beyannamesi, Birleşmiş Millet-

ler, İnsan Hakları Beyannamesi gibi metinlerde insanların doğal, sosyal, dinsel, cinsel vb.. farklılıkları ne olursa olsun insan olmak bakımından aynı ölçüde saygın, değerli oldukları için eşit oldukları, eşit oldukları için de eşit haklara sahip oldukları anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra tartışması yapılan artık bu hakların doğal veya ilahi kaynaklı olup olmadıkları değildir; hangi haklar olduklarıdır.

Bu haklarla ilgili olarak temelde yine iki farklı görüşün olduğunu biliyoruz. Bunlardan birincisi bu hakları **sivil-siyasal** denen haklarla sınırlandırmak isteyen **liberal görüş**, diğeri onların içine **sosyo-ekonomik** haklar denen hakları da dahil etmek isteyen **sosyalist veya toplumcu** görüştür. Bu iki görüşün bu haklar kavramının gerisinde bulunan adalet anlayışları bakımından da birbirlerinden ayrıldıkları görülmektedir.

Adil Düzen ve İslamda Adalet Anlayışı

Son zamanlarda Refah Partisinin ana sloganlarından birinin "Adil Düzen" sloganı olduğu bilinmektedir. Aslında bu adil düzen programının içeriği pek belli değildir. O yoksul insanın zengin insan, emekçinin sermaye sahibi, işçinin patron, küçük işletme sahibinin büyük holdingler tarafından kısaca insanın insan tarafından ekonomik sömürsünü önleyecek adil bir ekonomik düzen midir; yoksa zayıfın güçlü, halktan insanların siyasi gücü elinde bulunduran memurlar, öğrencilerin öğretmenler, (özellikle baş örtülü öğrencilerin nemrut laik hocalar) tarafından uğradıkları haksızlıkları, zulümleri, baskıları ortadan kaldıracak bir adil hukuki-siyasi düzen midir?

Refah Partisi hemen her konuda olduğu gibi burada da net olmamaya, belirsiz ve çift anlamlı mesajlar vermeye özellikle dikkat eder gibidir. Bunun nedeni genel olarak diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da mümkün olduğu kadar toplayıcı olmaya çalışması, farklı adalet anlayışları, farklı adalet ihtiyaçları olan insanlara hitap etmek istemesidir. Çünkü yukarıda işaret ettiğimiz gibi bugün ada-

let, haklar hukuk üzerine yapılan konuşmalar, da en fazla tartışılan konu onların kaynağı değil, alanı ve kapsamı konusudur. Bugün liberallerle toplumcular adaletin kaynağı üzerinde değil, siyasi ve sosyal-ekonomik yorumları üzerinde birbirlerinden ciddi olarak ayrılmaktadırlar ve bu farklı yorumlar insanlar üzerinde en ciddi bir biçimde etkili olmaya deva etmektedir. Bu konuda da yine genel bir doğru olarak, yoksul halk kitlelerinin doğal olarak adaletin sosyal-ekonomik yorumunu kabul etmeye daha istekli olmalarına karşılık; nisbeten daha varlıklı kesimlerin, burjuva kesiminin adaletin sivil-siyasi yorumu üzerine Israr etme eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz. Burada Türkiye özelinde işi biraz daha karmaşıklaştıran bir olgu ise Refah Partisinin özel olarak hitap ettiği seçmen kitlesinin islami duyarlılığı fazla olan bir kitle olması ve bu kitlenin adalet anlayışının ise, doğal olarak geleneksel islami anlayış olmasıdır.

Geleneksel islami adalet anlayışının özelliği nedir? Klasik İslami anlayışa göre Tanrı'nın bir takım sıfatları vardır. Bu sıfatlar, olumlu sıfatlardır. Bu sıfatlar içinde sırf Tanrı'nın kendisine doğru olarak uygulanabilecek olanları yanında (örneğin yaratıcı olma sıfatı), hem Tanrı'nın kendisine, hem de yaratıklarına eşit olarak uygulanabilecek olanlar da vardır. Adalet sıfatı bu ikinci gruba aittir. Yani hem Tanrı'nın, hem de insanların adaletli olmaları mümkündür ve doğrudur.

Yine klasik İslami kurama göre Tanrı'nın insanlara karşı adaleti özellikle, insanlarla akd etmiş olduğu ezeli sözleşmede kendini gösterir. Buna göre Tanrı insanları aktüel yaratımından önce, ezelde yaratmış ve onlarla bir sözleşme yapmıştır. Bu sözleşmede Tanrı insanlara kendilerinin efendisi olup olmadığını sormuş, insanlar da bunu kabul etmişlerdir. Bu sözleşme gerek Tanrı'ya, gerekse insanlara bir takım karşılıklı haklar ve vecibeler yüklemiştir. Bu haklar ve vecibeler sistemine göre, insanlar Tanrı'nın efendileri olduğunu kabule dayanan bir takım mükellefiyetler yüklenmişlerdir ki, bu mükellefiyetlerin başında **Tanrı'ya iman etme**, onu tanıma, ona ibadet-

te **bulunma gelmektedir**. Buna karşılık Tanrı tarafından yüklenilen mükellefiyet de insanların bu ödevlerini yerine getirdikleri takdirde onlara sonsuz mutluluk imkanının sağlanmasıdır. O halde sözü edilen sözleşmeye sözleşmenin her iki tarafının uyması adalet, uymaması ise haksızlık veya zulümdür.

Bu orijinal sözleşme insanların birbirlerine, insanların yöneticilerine, yöneticilerin yönettiklerine karşı olan ilişkilerinin de kaynağında bulunur. Tanrı'nın kullarına olan adaleti, insanların birbirlerine olan veya olması gereken adaletli davranışları için de bir örnek olarak alınabilir. Tanrı kullarına karşı adaletsiz veya zalimce davranmadığı veya zalimce davranma hakkına sahip olmadığı gibi, insanlar da birbirlerine karşı adaletsiz ve zalim olarak davranamazlar. Bunun tersi adil olan bir takım cezaları gerektirir.

Acaba insanlar arasında hüküm sürmesi gereken adilce davranışlar kodu, insanların mutlak eşitliklerine mi dayanır? Klasik islami anlayışın da burada Hristiyanlıkta olduğu gibi mutlak bir eşitlik kavramına dayanmadığı görülmektedir. Tanrı'nın **adaleti**, adil olma özelliği yanında bir diğer önemli sıfatı, **hikmetidir**. Bu hikmet veya bilgelik, kendi içinde mutlak olarak doğru olmakla birlikte, insanların anlayışlarının konusu olmak bakımından problematiktir. Yani insanlar bu hikmetin kendisini ve onun sonucu olan şeyleri sorgulama, rasyonelleştirme ve meşrulaştırma imkanından mahrumdurlar. Bu tanrısal hikmetin yaratım planındaki sonucu, insanlar arasında bazı farklılıkların mevcut olmasıdır. Bu farklılıklar onların farklı ırklar, farklı milletler olarak yaratılmaları farklı dillere, farklı cinsi, yetlere sahip olan varlıklar olarak varlığa getirilmelerinde kendisini gösterir. Yine bu farklılıklar içinde onların zengin veya yoksul olmaları, yönetici veya yönetilen olmaları bakımından sahip olacakları veya maruz kalacakları bazı farklılıklar da vardır. Bunlar, daha önce de işaret ettiğimiz üzere, onların temel bir takım hakların özneleri olmaları veya aynı temel görevleri yerine getireilmeleri ödevleri açısından önemli bir farklılık yaratmazlar. Bu-

nunla birlikte onlar, haklar ve ödevler sistemi bakımından belli bir farklılaşmaya imkan verici niteliktedir. Örneğin herkes Tanrı'yı tanımak ve ona ibadet etmek ödevine, bunu yaptığı takdirde ayrımsız olarak ebedi mutluluğa hak kazanma imkanına sahiptir. Buna karşılık ancak maddi imkanı olan Hac görevini ifa etme mükellefiyetine sahiptir vb. Yine örneğin kadın olsun, erkek olsun herkes namaz kılmak mecburiyetindedir. Ancak kadın hakları erkek haklarından farklıdır ve kadınların hukuki statüsü ile erkeklerinki yine bazı farklılıklar gösterir.

O halde İslam, adalet kavramı bakımından karma bir anlayışı temsil eder. Onda hem yöntem veya prosedür adaleti denen anlayıştan bir şeyler vardır; hem de dağıtım adaleti veya geometrik adalet denen anlayıştan bazı unsurlar bulunmaktadır.

İslam'ın sivil-siyasi adalet ve sosyal veya ekonomik adalet anlayışları karşısındaki konumu da benzeri bir durum gösterir. Bu konuda da esas olarak onun birinci tür adalet anlayışına sahip olmakla birlikte, ikinciyi de dışlamayan veya ona belli bir ölçüde yer veren bir anlayış sahibi olduğunu söyleyebiliriz. İslam'ın farklı toplumsal mevkilerde bulunan, farklı sosyal sınıflara ait olan insanların farklı hukuki müeyyidelere tabi tutulması şeklinde bir anlayışın ilke olarak karşısında olduğu bilinmektedir. Onun hırsızlık yapan, zina suçu işleyen, adam öldüren, rüşvet alan insanların cinsiyeti, zenginliği, siyasal mevkii ne olursa olsun eşit cezalara çarptırılması konusundaki ısrarı birinci adalet anlayışının açık bir örneğidir. Adaletin gözü kördür ve şeriatın kestiği parmak acımaz

Bununla birlikte İslam literatüründe adaletin timsali olan halife Ömer'in, aynı zamanda kendisini toplumda zayıf, güçsüz durumda bulunan insanlara karşı sosyal veya ekonomik adaleti sağlama görevine sahip bir insan olarak algılandığını da bilmekteyiz. Ömer, Dicle kenarında koyunları kaybolmuş olan kadının bu durumundan kendisini sorumlu tuttuğu gibi, çocuklarının uyutmak için içi su dolu tencereyi kaynatan yoksul dul kadının bu eko-

nomik-sosyal eşitsizlik durumundan da kendisini sorumlu hisseder. İslam'daki zekat kurumu onun sosyal-ekonomik adalet anlayışının en önemli göstergesidir.

Memleketimden Adalet Manzaraları

1990'lar Türkiye'sinde "Memleketimden Adalet Manzaraları" nedir? Adaletin herhangi bir toplumu barış ve huzur içinde devam ettirmesi mümkün olan en güçlü duygu ve ihtiyaç olduğunu, onun doğruluk, hakkaniyet, hak gibi başka yine önemli toplumsal kavram veya değerlerle sıkı ilişki içinde bulunan temel bir değer olduğunu söyledik. Yine onun ister mutlak eşitlik, isterse orantılı eşitlik kavramlarıyla yakından irtibatlandırılması gereken bir kavram olduğunu belirttik. 1990'ların Türkiye'sinde bütün bu kavramların birbirleriyle meydana getirdiği organik sistem ciddi bir meydan okumaya karşı karşıya gibi görünmektedir.

Önce toplumda genel olarak hakim olan bir duygu, mevcut yasaların veya onun uygulamalarının adaletten uzak olduğu yönündedir. Suçlarla cezalar arasında var olması gerektiği düşünülen denge veya tekabül yetersiz görünmektedir. Devleti veya halkın hazinesini trilyonlarca dolandırdığı tesbit edilen kişilere verilen cezalar halkın vicdanını veya adalet duygusunu tatmin etmeyen bir durumdur. Kamu oyuna göre bu tür suçlular ya sembolik cezalara uğramakta veya hiç cezalandırılmamaktadır. Devletin hazinesini soyan veya halkın parasını dolandıran suçluların bunun karşılığında gördükleri cezalar hesaplandığında, herkesin kendisini bu suçluların yerinde görmek istediği imrendirici durumlar ortaya çıkmaktadır. Böyle bir suçlunun hapiste geçirdiği her gün karşılığında bir milyar lira kazançlı olduğu hesaplanmıştır. Bunun gerçek bir ceza olup olmadığı tartışılmaktadır..

Bundan başka yargının hem ağır işlediği, hem de yargıladığı suçlulara karşı gözünün gerçekten kapalı olup olmadığı da tartışma konusu haline gelmiştir. Yargının şu veya bu nedenle ağır işlemesi, "geciken adaletin ada-

let olmadığı" şeklinde ciddi itirazların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Öte yandan kamuoyunca meşhur, sevilen veya güçlü insanlar için gerek yasamanın, gerekse yargının bazı özel uygulamalara gittiği yönünde ciddi şüpheler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, ya bu kişiler için meclislerden özel yasalar çıkarılması teşebbüslerine girilmekte veya yargı bu kişilere normal, sıradan insanlara göstermediği özel, yumuşak tavırlar sergilemektedir. Zengin, güçlü, hatırlı insanların yargı tarafından korunduğu duygusu gitgide daha yaygın bir izlenim halini almaktadır. Yasaların adil olmadığı, yargının ağır işlediği, tarafsız olmadığı şeklindeki bu duygular yavaş yavaş insanları adaleti kendilerinin sağlamasının daha adil olacağı düşüncesine götürmekte, toplumda yavaş yavaş bizzat ihkak-ı hak olayları, linç teşebbüsleri çoğalmakta, buna paralel olarak, insanların adaleti yargıdan daha çabuk, daha adil sonuçlara ulaştıracaklarını düşündükleri kurumlara havale etme arzusu artmaktadır. Bu sonuncu kurumlarla kastettiğimiz çek-senet mafyası türünden kurumlar olduğu açıktır.

Toplumun adaletten şeyin, sadece yargı kararları sonucunda ortaya çıkacak dar anlamda adaletten daha geniş bir şey olduğunu da önemle kaydetmek gerekir. Bununla kastettiğimiz, devletin elinde tuttuğu kudret ve imkanları toplumun çeşitli kesimlerine adil bir şekilde dağıtmasıyla ilişkili olan yeniden dağıtıcı adalettir. Başka deyişle o, devletin kamu kaynaklarını adil bir şekilde kullanması ve yönlendirmesinde söz konusu olan adalettir. Burada da herkesin şikayetin mucib bir durum söz konusudur. İktidarda bulunan siyasi partinin veya partilerin, kendi mensuplarına, bu partileri destekleyen bazı özel sınıf ve zümrelere dağıttığı menfaatler, rüşvetler herkesin gözü önünde cereyan etmektedir. İktidarda bulunan partinin başkanı olan bir şahıs, kendi seçim bölgesindeki insanlara örneğin yüksek taban fiyatı vermek suretiyle bu tür bir adaletsizliğe imkan vermektedir. Aynı şekilde, özellikle seçim zamanlarında, küçük kasabaların il olmak için siyasi partilerle giriştikle-

ri pazarlıklar, oy karşılığı kopardıkları rüşvetler akli başında ve vicdan sahibi herkesi isyan ettirecek boyutlara ulaşmıştır. Yine seçim zamanlarında hazine arazilerinin gecekoducular, hatta gecekodu mafyası tarafından kapatılması da bu olayın bir başka görüntüsüdür. Bütün bu olaylar, bu olaylardan sebeplenen gruplar da dahil olmak üzere herkeste adalet duygusunun biraz daha zedelenmesine ve toplumun ahlak dışı bir zemine kaydığı yönünde duygularını güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

İstikrarlı bir toplum, insanların sağduyuları ile doğru olduğunu kabul ettikleri şu tür bir duyguya dayanır: Bireylerin genel olarak topluma verdikleri ile ondan aldıkları şey arasında bir denklik, yani **hakkaniyet** olmalıdır. İnsanlar genel olarak, topluma daha büyük bir hizmette bulunanların, ondan daha büyük bir nimet elde etmesini doğal ve adil bulurlar. Yani adaletin performansçı veya liyakatçı yorumu genel olarak insanlar tarafından kabul edilir. Yine insanlar özel bazı durumlarda veya özel bazı insanlar veya gruplar, örneğin yaşlılar, hastalar, çocuklar vb. için onların topluma verebildikleri şeylerle ondan aldıkları şeyler arasında mutlak bir denklik olmaması gerektiğini de kabul ederler. Ancak bu bir iki özel durum dışında, bireyle toplum arasındaki ilişkilerde topluma verilen şeyle ondan alınan şey arasında bir eşitlik, denklik olmasını her akıl sahibi insan zorunlu görür. Bu ölçüden ne kadar büyük bir sapma mevcutsa, sözkonusu toplumun o kadar istikrarsız olacağı tahmin edilebilir. Bu konuda da herhangi bir abartma olmaksızın Türk insanının mümkün en kötü ruh durumlarından biri içinde olduğunu söyleyebiliriz. Sözü ettiğimiz dengenin bozulduğunu düşünen birey Türk insanı, bu adaletsiz durumu ancak kendi payına yeni bir adaletsizlikle dengelemeyi mümkün ve adil bulmaktadır. Kimsenin vermesi gerektiği kadar vergi vermediğini düşündüğü için kendisi de vergi kaçırmakta, kimsenin trafik kurallarına uymadığını düşündüğü için kendisi de trafik kurallarına uymayarak kendi aleyhine bozulan adalet dengesini sağlamaya çalışmaktadır.

Türkiye'de bugün herkes "kaçak yolcu" durumuna düşmüştür. Herkes kamu alanında kaçak yolculuk yapma arzusu içindedir. Bunun nedeni -kendisinin bilet alarak yolculuk ettiği kamu treninde başkalarının kaçak yolculuk ettiği düşüncesinde olmasıdır. Aptal durumuna düşmemek için kendisinin de yapacağı şey, tren şirketi iflas edinceye kadar kendisinin de kaçak yolculuk yapmaya devam etmesidir.

Yine bugün Türkiye'de insanlar o kanıdadırlar ki kanunları yapanların kendileri yaptıkları kanunlara uymamanın yollarını aramaktadırlar. Önce milletvekilleri trafik kurallarını ihlal etmektedirler. Önce milletvekilleri hatta bakanların, başbakanların kendileri emlak vergilerini düşük ödemekte, tapu işlemlerinde sahip oldukları malların, mülklerin değerlerini düşük göstererek vergi kaçırmaktadırlar. Başta millet vekilleri, bakanlar, başbakanlar kirli servetler yapmakta veya sahip oldukları zenginliklerin kaynağını açıklayamamaktadırlar. Bütün bunların, ideal bir toplumun varlığı için gerekli olan üst adalet duygusuna uygun olmayan davranışlar olması bir yana, en basit gündelik ilişkilerin içinde cereyan edeceği empirik ortamı bile tahrip edecek kaygan, çamurlu bir zemini meydana getirdiği şüphesizdir.

Sonuç

Refah Partisi'nin 1990'lardan bu yana sürekli bir şekilde kendini gösteren önlenemez yükselişinin muhakkak ki farklı alanlardan gelen farklı nedenleri vardır. Bu yükseliş doğal olarak, bu partinin kendi başarısının olduğu kadar, diğer rakip partilerin başarısızlığının da sonucudur. Yine bu yükselişin ülkedeki iç gelişmeler kadar, dünyada (özellikle diğer müslüman ülkelerde) meydana gelen gelişmelerden de etkilendiği muhakkaktır. Nihayet, bu yükselişin temelinde özellikle son beş yılda ülkemizde görülen bazı ekonomik olumsuzlukların büyük payı olduğunu düşünmek de makuldür.

Ancak bize göre, bu gelişmenin iç ve ekonomik olmayan nedenlerin başında 1995'lere kadar iktidarı elinde tutan siyasi kadroların adalet konusunda gösterdikleri başarısız performansın en büyük payı bulunmaktadır. Bu başarısızlığın bazı en göze çarpan görüntülerine yukarıda işaret ettik. Refah Partisi'nin adil düzen sloganıyla ortaya attığı programının, gerçekleştiği takdirde ne kadar adil olacağı veya toplumun aşınmış adalet duygusunu, tehlikeye düşmüş adalet ihtiyacını ne kadar tatmin edeceği şüphelidir. Ancak Türkiye'de merkez sağ ve sol partilerin bugüne kadarki uygulamaları sonucu ortaya çıkan durumun adalet alanında bizi tam bir güvensizlik, kuralsızlık, hukuksuzluk, çözülme, çürüme, anarşi içine soktuğu da acı bir gerçektir. ■